

Editorial

Vážené čtenářky a vážení čtenáři,

Propojení tématu genderu, etnicity a migrace je klíčové pro pochopení uspořádání současného světa: jak ukázaly Helma Lutz, Ann Phoenix and Nira Yuval-Davis v knize *Crossfires: Nationalism, Racism and Gender in Europe* z roku 1995, ženy hrají symbolickou úlohu v nacionalistických a rasově či etnicky rámovaných vyprávěních různých (majoritních i minoritních) skupin. Často jsou stavěny do pozic označujících hranice mezi různými skupinami a jejich těla se stávají prostory, na kterých a prostřednictvím kterých skupiny ukazují a zdůrazňují svou identitu.

Feministická teorie se až do druhé poloviny 20. století problematice rasovo-etnické či kulturní mnohosti a odlišnosti systematicky nevěnovala. Ke skutečnému propojení těchto témat došlo až v rámci druhé a zejména třetí vlny vývoje feministického myšlení, v rámci kritiky feminismu ze strany nebelošských teoretiček v USA a postkoloniálního feminismu. V současné době se díky přístupu sledujícímu protínání odlišných askriptivních kategorií (intersectionality) dostává tématům „rasy“ a etnicity prioritní pozornosti. Příslušnost k určité etnické skupině je studována v souvislosti s genderem a se socioekonomickým statusem, případně i dalšími charakteristikami. Zároveň jsou dále rozvíjeny otázky identity a hranic, přičemž pozornost je věnována prostoru „mezi“ a identitám hybridním (tedy v procesu neustálé změny) či nomádickým a fluidním.

Situace České republiky je v této souvislosti specifická. Situaci v středo- a východoevropských zemích lze těžko pochopit prostřednictvím protikladů Západ /Východ, kolonizátor /kolonizovaný, či země rozvinutá /rozvojová. Při studiu problematiky genderu a „rasy“ či etnicity přejímáme sice koncepty pocházející z USA a ze západní Evropy, ale musíme přitom přihlížet k výrazně odlišným historickým skutečnostem. Místo kolonialismu se vyrovnáváme s dědictvím odsunu německé menšiny po 2. světové válce a odkazem komunistického režimu, ze kterého vychází stále přítomné zneviditelnování odlišností a mýtus o homogenním národním státu. Místo „rasy“ je v našich podmínkách spíše nutné se zaměřit na charakteristiku etnicity. Nestačí uvažovat jen v protikladech černý/bílý, jak to zpravidla činí americká teorie, ale je nutno vzít v úvahu další odlišnosti – nejen barvy pleti, ale i jazykové, národnostní či náboženské skupiny.

První dva články představené v tomto čísle Sociowebu se zabývají důsledky českých historických tradic: stále relativní neviditelností minoritních skupin ve veřejném i vědeckém diskurzu (Kateřina Pulkrábková: Rámování reprezentace Romských žen v české společnosti) a existencí legislativy neodpovídající současné situaci (Radka Dudová: Kdo má právo na interrupci? Umělé ukončení těhotenství a cizinky v ČR). Další představené texty se zaměřují na specifické problémy skupin migrantek žijících na českém území (Hana Víznerová: Pracovní příležitosti žen migrantek v České republice; Petra Ezzeddine: Ztráty a nálezy transnacionálního mateřství). Závěrečný článek Zuzany Uhde Institute služebné jako feministická dystopie teoreticky otevírá dané téma směrem k uvažování o postavení žen v globalizovaném světě.

Příjemné čtení,

Radka Dudová

radka.dudova@soc.cas.cz

Příští číslo bude informovat o výzkumu postojů k cizincům.

«Témata»

»

Kdo má právo na interrupci? Umělé ukončení těhotenství a cizinky v ČR [1]

Klíčová slova: gender, menšina, migrace, sexualita, nerovnosti

V roce 2007 žilo na území České republiky 392 087 cizinců s povolením k pobytu. Toto číslo může být i dvojnásobné, pokud do něj započteme cizince a cizinky bez dokumentů. Přibližně 40 procent z této skupiny jsou ženy, a více než polovina immigrantů spadá do věkové kategorie 20-39 let. At už žijí společně se svými rodinami či nikoli, můžeme předpokládat, že většina je sexuálně aktivní a přitom se nachází v plodném věku. Musí se tedy nějak vyrovnávat s možností otěhotnění, s antikoncepčními metodami a případně s nutností umělého

ukončení těhotenství. Přitom je ale velmi obtížné nalézt jakékoli zmínky o této problematice, ať už v úředních či politických textech zabývajících se imigrací nebo v materiálech neziskových skupin.

Přístup migrantek k interrupci

Přístup k umělému ukončení těhotenství byl v Československu již od roku 1973 zamezen některým skupinám žen. Ve Vyhlášce Ministerstva zdravotnictví 71/1973 stojí, že interrupce nebude povolena ženám – občankám jiných států, které nepobývají v České republice dlouhodobě. Podle dr. Šráčka (interview 19/6/2009) byl důvodem k tomuto opatření odpor některých vládních činitelů proti počínání Rakušank, které cestovaly do Československa, aby si nechaly přerušit těhotenství. Toto opatření tak mělo zastavit tuto „potratovou turistiku“.

V zákoně 66/1986, kterým byl přístup k interrupcím pro české ženy liberalizován a byly zrušeny proslulé interrupční komise, bylo toto opatření zachováno, i když v trochu jiném znění: § 10: Umělé přerušování těhotenství podle § 4 se neprovede cizinkám, které se v České socialistické republice zdržují pouze přechodně. Jako cizinky pak byly definovány všechny ženy bez českého občanství. Důvodová zpráva k zákonu výslovně uváděla, že toto opatření je zaměřeno proti turistkám, které přijíždějí do ČR speciálně kvůli interrupci. Nedotýkalo se žen, pracujících v československých institucích či organizacích ani rodinných příslušnic osob takto zaměstnaných, a netýkalo se to ani studentek, jelikož všechny tyto ženy automaticky užívaly statusu „dlouhodobě se zdržující“. Vzhledem k politické situaci je velmi pravděpodobné, že se nedotklo ani žádných nelegálních immigrantek.

Po událostech listopadu 1989 a po přijetí Zákona o pobytu cizinců v roce 1992 dostalo toto krátké ustanovení nový smysl. Byly zavedeny tři druhy povolení k pobytu: krátkodobé, dlouhodobé a trvalé povolení k pobytu. Migrantky s krátkodobými vízy (do 90 dnů) tak začaly být pokládány za cizinky zdržující se v ČR pouze přechodně. V roce 1999 byly nově zákonem ustaveny dva pobytové statusy: přechodný (na základě krátkodobého či dlouhodobého víza) a trvalý. V roce 2004 se do zákona vrátilo povolení k dlouhodobému pobytu, vydávané po jednom roce pobytu na území (Drbohlav, Lachmanová-Medová, Čermák et al. 2009: 46-47). To vedlo k určitému zlepšení přístupu k interrupci pro cizinky, jelikož za dlouhodobě pobývajících na území ČR mohly být považovány již po roce pobytu.

V současné situaci mají občanky jiných států, žijících v ČR legálně déle než rok, relativně snadný přístup k legální interrupci – mnohdy snazší než ke jiné zdravotní péči. Interrupce totiž není zahrnuta v systému veřejného zdravotního pojištění a není tedy podstatné, zda a jak je cizinka pojištěna. Interrupce je vlastně placenou službou s určitou tržní cenou, shodnou pro všechny, a vztah mezi poskytovatelem a klientem je jasný (Jelínková 2007).

Problém ale nastává v případě migrantek s krátkodobými vízy (která jsou v některých případech opakovaně prodlužována) a v případě nelegálních immigrantek. Zdravotní organizace či lékař, který by provedl umělé ukončení těhotenství těmto ženám, jedná proti zákonu. Riziko je pro lékaře relativně vysoké a nejsou zpravidla ochotní jej podstoupit (Jelínková 2008: 45). Pokud tyto ženy otěhotní, ocitají se ve velmi komplikované situaci – vlastně nemohou ani dítě porodit, ani podstoupit interrupci. Mnohé hledají řešení v „domácím“ porodu – nebo v „domácí“ interrupci, s pomocí zkušených či přímo lékařsky kvalifikovaných žen (či mužů) z vlastní komunity. Situace se pak pravděpodobně výrazně liší v závislosti na druhu komunity (Jelínková interview 4/6/2009).

Pokusy o změnu zákona

Po roce 1989 proběhly dva pokusy odstranit toto diskriminující opatření z potratového zákona. Ani jeden z nich přitom nebyl iniciován zájmovými skupinami hájícími práva cizinek či skupinami ženského hnutí. První pokus iniciovala skupina odborníků – gynekologů a právníků, kteří v roce 1992 sestavili návrh nového zákona o interrupci. Ten měl odstranit nedostatky zákona z roku 1986, z politických důvodů ale nakonec nedoputoval ani k projednávání Vládou ČR.

Druhý pokus proběhl v roce 2008 a představuje zásadní příklad toho, jak může Evropské právo pronikat do legislativy národního státu týkající se interrupce, ačkoli ta spadá do národní suverenity členských států. Zákon o specifických zdravotních službách, který předložil Ministr zdravotnictví Tomáš Julínek jako součást rozsáhlé zdravotnické reformy, předpokládal, že interrupce bude přístupná i ženám nezdržujícím se v ČR dlouhodobě. Důvodová zpráva k zákonu vysvětlovala, že všechny ženy mají mít stejný přístup k interrupcím. Po kritikách a diskusích s představiteli KDU-ČSL, na jejichž souhlasu přijetí reformy záviselo, byla ale později argumentace změněna: cílem zmírnění zákona mělo být v první řadě otevření možnosti interrupce pro občanky EU, ve shodě s podmínkou evropského práva, podle které mají mít v každé zemi občané EU stejný přístup ke zdravotní péči jako občané dané země. T. Julínek sdělil tisku: „(...) došlo k téhle dohodě, že si nemůžeme dovolit na vládě přímo deklarovat porušování primárního práva Evropské unie.“ [2]

Pokus o prosazení reformy byl ale přerušen vyslovením nedůvěry vládě 24.3. 2009. Přístup k legální interrupci tak zůstal pro některé skupiny žen v České republice omezen.

Závěr

Zákaz interrupce pro cizinky pobývajících přechodně v ČR je příkladem působení path-dependency [3] (závislosti na minulé cestě) v rámci institucí. Byl zaveden v roce 1973 jako součást rozsáhlých opatření, jejichž cílem bylo omezit dostupnost interrupcí (a která byla součástí tehdejšího „normalizačního procesu“) a zamezit potratové turistice žen ze Západu. Byl zachován v zákoně z roku 1986 a přežil i bouřlivé období následující po listopadu 1989.

V následujících letech byl jakýkoli pokus rozšířit potratový zákon od počátku podkopán malou, ale politicky významnou KDU-ČSL. Důsledky tohoto opatření jsou významné pro specifickou skupinu migrantek – žen pobývajících v ČR na krátkodobé vízum či nelegálně. Tato skupina není nijak reprezentována ženským hnutím a nemá potřebnou sílu a zdroje k mobilizaci, lobbyingu a prosazování změny zákona. V důsledku vstupu ČR do EU se ovšem objevila jiná skupina žen, které se toto opatření také týká: občanky EU pobývající krátkodobě na českém území. Vzhledem k jejich právům nyní nabývá debata nových forem, i když zatím nepřinesla výsledky.

Podstatné je, že legální umělé ukončení těhotenství nikdy nebylo v ČR interpretováno a rámováno jako součást lidských či ženských práv či tělesného občanství (tak jako v západoevropských zemích), nýbrž pouze jako lékařský a demografický problém. Proto je velmi obtížné otevřít prostor k diskusi o interrupci v souvislosti s právy žen pobývajících na území České republiky.

Literatura:

Drbohlav, D., L. Lachmanová-Medová, et al. 2009. "The Czech Republic: on its way from emigration to immigration country." IDEA Working Papers. No. 11. Idea/EU.

Jelínková, M. 2007. "Přístup (ne)legálních migrantů ke zdravotní péči." E-knihovna Migraceonline.cz <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=1973899>. staženo 15/5/2009.

Jelínková, M. 2008. "Když se dítě nehodí". Neregulární pobyt cizinců v ČR: problémy a jejich řešení. Pp. 43-46 in: J. Polanská and M. Kadlecová (ed.). Prague: Člověk v tísni /Multikulturní centrum Praha /Organizace pro pomoc uprchlíkům /Poradna pro uprchlíky.

[1] Článek byl zpracován za podpory evropského výzkumného projektu *FEMCIT: Gendered Citizenship in Multicultural Europe: The Impact of Contemporary Women's Movement*, 6. RP, č. 028746-2 (www.femcit.org); WP5.

[2] http://zpravy.idnes.cz/vlada-schvalila-zakony-k-reforme-zdravotnictvi-odlozila-upravu-pojisteni-1uj-/domaci.asp?c=A081119_111355_domaci_ban

[3] Path dependency lze přeložit jako „závislost na minulé cestě“. Teorie path dependency rozvíjí koncept transakčních nákladů a poukazuje na sílu kontinuity společenského vývoje: zdánlivě málo významné volby učiněné v určitém časovém bodu mohou mít zásadní vliv v pozdějším období, a systém, který se vydal určitou cestou, nemůže snadno a dramaticky změnit směr vývoje.

Radka Dudová

radka.dudova@soc.cas.cz

»

Rámování reprezentace romských žen v české společnosti [1]

Klíčová slova: gender, menšina, občanská společnost, participace

Zastupování romských žen v českém veřejném prostoru probíhá různými způsoby; požadavky jsou formulovány především prostřednictvím neziskových organizací (NNO) a vládních institucí, a to především díky tzv. romským ženským aktivistkám působícím ve zmiňovaných institucích. Neziskový sektor také produkuje tzv. alternativní média, ve kterých je romské ženství určitým způsobem tematizováno. Způsoby a obsah reprezentace jsou pak rámovány různými faktory, především minoritním diskursem – tedy otázkou postavení romské menšiny v české společnosti a historicko-kulturním kontextem postavení romské menšiny v naší společnosti. [2]

Postavení romských žen v české společnosti je výrazně rámováno postavením romské minority v ČR. Minoritizace skupiny je pro romské ženy první a hlavní vymežující komponentou veškerých dalších vztahů. Kromě toho je pro postavení romských žen významný status a podoba romské rodiny. Změny v rodinném životě Romů jsou klíčem k pochopení měnícího se sociálního statusu romských žen.

Postavení romských žen stejně jako celé romské minority je silně ovlivněno válečným a poválečným vývojem na území ČR, sociální politikou 40-ti let socialistické nadvlády i chaotickým procesem transformace let devadesátých. 50 a 60. léta minulého století charakterizuje pokus o násilnou asimilaci romské populace a tzv. politika rozptylu (Pulkrábková 2007 dle Pavelčíková 2004 a Jurová 2006). Normalizační éra navazuje evaluaci existenciálních problémů romské komunity jako reakce na brutální zásahy z předchozích let a představuje období stoupající závislosti romské komunity na sociálních dávkách a evaluace nejrůznějších typů sociální exkluze na všech úrovních společenského života. Nástup transformačních 90. let sice vzniklé problémy pojmenovává, přestává se před nimi skrývat a situaci komunity odsunutou na okraj společnosti nebagatelizuje, řešení však nepřináší. Naopak v tomto období se objevují další problémy a proces transformace přináší romské komunitě další sociální nevýhody. Období od vstupu ČR do EU je charakterizováno koncepčně novými snahami souhrnně označovanými jako sociální inkluze. [3]

V současné české společnosti existuje reálná diskriminace romských žen na všech úrovních sociálního života. V případě romských žen

hovoříme o tzv. vícenásobné diskriminaci (diskriminaci z hlediska genderu a diskriminaci jako příslušnic národnostní menšiny). Postavení romské ženy v rodině a ve vlastní komunitě se v posledních letech výrazně mění – městská populace romských žen má za poslední desetiletí výrazně lepší přístup ke vzdělání, což ovlivňuje jejich možnost rozhodovat v rámci rodiny, podílet se aktivněji na socializaci svých dětí a rozhodovat o svých právech (volba manžela, volba počtu dětí apod.). Naproti tomu postavení v rámci celé společnosti je stále velmi neuspokojivé. Významné procento romských žen je nezaměstnaných. 30 % romských žen v produktivním věku dokonce nikdy zaměstnáno nebylo. Důsledkem neschopnosti uplatnit se na trhu práce je mj. velké procento prostituujících romských žen (UNDP/ILO: 2002).

Veřejná reprezentace romských žen probíhá v rámci občanské společnosti na úrovni neziskových organizací a některých vládních institucí. Zájmy romských žen jsou většinou prezentovány společně se zájmy romské rodiny. Aktivity zaměřené na podporu romských žen jsou také ve většině případů zaměřeny na podporu celé romské rodiny (nejčastěji v otázce vzdělávání). Na území České republiky deklarují aktivity na podporu romských žen a zastupování romských žen na veřejnosti 4 romské organizace s celonárodní působností - skupina Manushe (součást OS Slovo 21), Rada vlády pro romské záležitosti, sdružení Athinganoi a sdružení Romea (především díky tematizaci romského ženství v časopise Romano Vodi). Pouze skupina Manushe se přitom vymezuje jako organizace zaměřená na podporu a reprezentaci romských žen primárně. Z neromských organizací je téma romských žen relevantní zejména pro organizace, jejichž klienty se Romky často stávají (La strada, Liga lidských práv, Poradna pro občanská a lidská práva).

Aktivity všech uvedených subjektů jsou z velké části velmi spontánní a v oblasti reprezentace romských žen kampaňovitěho charakteru. Kromě velmi obecných cílů (jako je omezení diskriminace romských žen) jsou sdružení ve fázi hledání vlastního místa ve společnosti i ve vlastní komunitě. Primárním cílem těchto organizací je v daném okamžiku samotná existence sdružení či spolku, možnost setkávat se sama o sobě. Nelze tedy hovořit o existenci dlouhodobějších cílů či požadavků směrem ke společnosti. To, co od společnosti požadují je především uznání jako předpoklad pro úspěšný rozvoj dalších aktivit.

V současné době neexistují v ČR žádná alternativní periodika, která by byla zaměřena přímo na genderovou problematiku u Romů. V médiích produkovaných romskými NNO je prezentace ženských témat významně spojena s konceptem péče. Žena a romské ženství je konstruováno skrze mateřství, resp. skrze péči o děti. I požadavky žen jsou formulovány v zájmu dětí jako požadavky dětí. Obraz romské ženy v člancích je obrazem matky.

Klíčovými kategoriemi péče jsou ve sledovaných periodikách vzdělání a výchova. Obě kategorie

jsou silně genderově zatížené, neboť jsou to právě romské ženy, které za výchovu a vzdělání dětí v rodině zodpovídají. Žena-matka zde sehrává nerovný boj s majoritními institucemi péče (škola, nemocnice). Příběhy rodin na okraji společnosti, které nemohou vybřednout z koloběhu dluhů, sociálních dávek a úpadku, jsou velmi emocionálně nabitě. Tyto rodiny žijí na hranici bída a z podstaty věci nemohou být schopny socializovat své děti, i když je milují. Kontrast mezi láskou Romů k dětem a k rodině jako k uznávané hodnotě a realitou, ve které nejsou sami schopni postarat se o své děti, je ve vyprávěních všudypřítomný.

Základním a v podstatě jediným požadavkem romských žen formulovaným skrze články v médiích – ať už vzdělaných a organizovaných nebo těch vyloučených na okraji společnosti – je vzdělání dětí a právo na výchovu vlastních dětí. V souvislosti s péčí tak konstatujeme absenci typicky genderových témat, jako je rozdělení rodičovských rolí, sladování mateřství a účasti na trhu práce apod. **Naopak klíčový je - pro majoritní populaci zdánlivě banální - požadavek na právo mít a vychovávat vlastní děti v podmínkách k tomu uzpůsobených a v souladu s vlastními kulturními vzorci.**

Také zástupkyně organizací zaměřených na reprezentaci zájmů romských žen a podporu romských žen (romské ženské aktivistky) rámuji svou činnost (romský ženský aktivismus) především prostřednictvím diskursu péče (Pulkrábková 2009). Aktivismus je prezentován jako poslání pečovat o celou komunitu. Akcentován je širší záběr zastupování (ve smyslu aktivit zaměřených na ženy i muže, na celou rodinu, pro celou minoritu, pro všechny minority, atd.) a význam péče jako nedílný a konstitutivní prvek aktivismu. Péče je zároveň legitimizačním prvkem aktivismu.

Romské „aktivní“ ženy stejně jako organizace zaměřené na podporu romských žen stále bojují o své místo ve společnosti, ve veřejném prostoru a v majoritou ovládaných institucích. Součástí jejich aktivit je kontinuální přerámovávání a redefinování cílů a zájmů, resp. hledání takových témat, na které majoritní většina poskytne pozitivní odezvu. Náplní jejich práce je z velké části hledání cesty a způsobů (nejen) péče o romskou minoritu, která by byla akceptována a pokud možno i podporována (nejen finančně) ze strany majority. Na všech úrovních a ve všech způsobech reprezentace probíhá zjevný boj o vlastní existenci spojený s hledáním vlastní identity.

Aktivity a re/prezentace romských žen v českém socio-kulturním kontextu jsou výrazně rámovány minulou i současnou sociální zkušeností a problémem minoritizace. Rétoricky se opírají především o diskurz péče a socializace. Snaha o emancipaci a boj za genderovou rovnost je pro aktéry zastupující romské ženy prostředkem k lepšímu soužití, nikoliv snahou o další konfrontaci.

Literatura:

Jurová, A. 1996. Rómská problematika 1945-1967. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR.

Pavelčíková, N. 2004. Romové v českých zemích v letech 1945-1989. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR.

Pulkrábková, K. 2005. Institut náhradního rodičovství v pojetí neziskových organizací. (Diplomová práce). Praha: FSV UK.

Pulkrábková, K. 2009. Romský ženský aktivismus v českém veřejném prostoru - Re/prezentace romského ženství v pojetí Romských ženských aktivistek. 11. pracovní konference BIOgrafu. 19.-21.6.2009, Hoješín u Seče.

United Nations Development Programme (UNDP/ILO regionally survey). 2002. The Roma in Central and Eastern Europe: Avoiding the Dependency Trap. Prague: Gabal Analysis & Consulting. «<http://undp.sk>» [accessed 12.9.2008]

[1] Článek vznikl za podpory grantového projektu FEMCIT: Gendered Citizenship in Multicultural Europe: The Impact of Contemporary Women's Movement, 6. RP EU, č. grantu 028746-2.

[2] Romové tvoří největší etnickou menšinu v České republice. Podle odborných odhadů se jedná o 1,46% obyvatel (GaC 2002). Zdaleka se však nejedná z hlediska kulturního i hodnotového o jednotnou komunitu.

[3] Zásadním problémem při studování romské problematiky je naprostý nedostatek a nedostupnost relevantních dat. Relevantní statistická data neexistují nebo jsou těžko dostupná, stejně jako starší legislativní dokumenty.

Kateřina Pulkrábková

kacakoro@seznam.cz

»

Pracovní příležitosti žen migrantek v České republice

Klíčová slova: gender, migrace, práce, nerovnosti

Evropská kontaktní skupina (EKS) dlouhodobě realizuje aktivity podporující integraci migrujících osob na území ČR, přičemž se snaží dávat prostor především samotným příchozím. Prostřednictvím hloubkových rozhovorů či

autobiografických deníků jim umožňujeme sdělit vlastní zkušenosti, potřeby a zájmy a vyjádřit a předat druhým názory na podmínky života v české společnosti. EKS navíc v otázkách integrace zdůrazňuje genderově citlivý přístup, který reflektuje specifické zkušenosti žen migrantek a mužů migrantů.

Příběhy oslovených žen a mužů, které vypráví o životě v zemi původu a v emigraci, odkazují na skutečnost, že příchozí nelze vnímat jako homogenní skupinu, a je proto nutné zohledňovat rozdílné podmínky a příležitosti při začleňování do cílové společnosti. Tyto aspekty jsou spolu se strukturálními podmínkami ovlivněny řadou často vzájemně se protínajících sociokulturních kategorií, ať již jde o gender, věk, etnickou příslušnost nebo národnost příchozích.

„Hledám práci: jsem cizinka s vysokoškolským diplomem“

Významný vliv na postavení migrantů/tek související zejména s jejich integrací na trh práce má nepřekvapivě i vzdělání. V případě migrantů/tek v ČR je úroveň dosaženého vzdělání ze země původu ale paradoxně překážkou při hledání zaměstnání. Ve svém deníku Anna, azylantka z Běloruska, píše: „Myslela jsem si, že najít práci v Čechách pro mě nebude problém. To jsem se ale velice mylila. Práci najít jde, ale najít dobrou práci jde jenom přes dobrou známost. Navíc jsem cizinka s vysokoškolským vzděláním! Mám dojem, že se v Čechách bojí lidí s vysokoškolským vzděláním, a ne pouze cizinců. ... Nikdo nechce mít jako podřízeného cizince, který ještě k tomu studoval na univerzitě.“

Pracovní uplatnění migrantů/tek se ve velké míře omezuje na sekundární trh práce (podřadné, nekvalifikované, nízko finančně ohodnocené pracovní pozice) nebo na práci v šedé či černé ekonomice (švarcsystém, nedostatečná ochrana pracovních práv, práce bez smlouvy apod.). Této reality jsou si migranti/ky při hledání práce vědomi: „Bohužel kvůli mému onemocnění nemůžu pracovat na kase nebo u pásu...“, uvádí Anna.

Překážek, které brání jejich profesní mobilitě, je celá řada, od nastavení administrativních a legislativních podmínek, až po předsudky a diskriminační jednání na straně českých zaměstnavatelů.

„Je to diskriminace, takový evropský styl“

„V centru pro děti potřebovali pedagoga. Když se dozvěděli, že mám čtyři děti a malé, řekli, že mne prostě nechtějí. ...Je to diskriminace, takový evropský styl.“ [1] Péče o děti znevýhodňuje rodiče při hledání práce a je důvodem k diskriminačnímu zacházení při přijímání do zaměstnání. Tatiana, azylantka z Kazachstánu, dále v rozhovoru zmínila také další skutečnosti, které omezují pracovní příležitosti migrantů/tek – nedostatečná nabídka pracovních míst v malých obcích v regionech, nedostačující služby pro hlídání dětí, omezená nabídka zaměstnání na částečný úvazek. Situace, které řeší i mnoho českých rodičů (ve velké většině

ženy), jsou však pro příchozí bez sociálních vazeb a pomoci širší rodiny obtížněji zvladatelné.

Stává se, že jeden z rodičů (zejména matky) po delší čas zůstává v domácnosti a pečuje o dítě. Nulové pracovní zkušenosti v českém prostředí je po letech znevýhodňují nejen při vstupu na trh práce, sociální izolace snižuje celkové jejich možnosti k plnohodnotnému zapojení do majoritní společnosti.

Sdělení migrantů/tek dokládají problematiku vícečetné diskriminace a znevýhodněného postavení příchozích v české společnosti. Tato skutečnost se projevuje také v přístupu ke vzdělávání a informačním zdrojům. Pavel, azylant z Běloruska, v rozhovoru vypráví o situaci své ženy, které se podařilo nostrifikovat vzdělání ze země původu. Po dlouhém a neúspěšném hledání zaměstnání se nakonec rozhodla začít ve svém oboru podnikat na živnostenský list. Samostatně výdělečná činnost je jednou ze strategií, kterou migranti/ky volí z důvodu limitovaných šancí získat pracovní místo v zaměstnaneckém poměru. „Ona hledala zaměstnání, to nevyšlo. ... Myslím si, že je to češtinou a za druhý všichni na úřadu práce i všichni ti Češi, kteří hledají zaměstnání, studovali kadeřnictví. Těch kadeřnic je tolik. A byly to mladé holky, Češky, takže byla nekonkurenceschopná.“

Význam práce pro ženy v emigraci

Ekonomická integrace představuje významnou součást procesu začleňování migrantů/tek do majoritní společnosti. Práce je pro ženy nejenom zdrojem financí, které umožňují jejich ekonomickou soběstačnost (v rozhovorech a v denících nejednou zdůraznily svou potřebu být ekonomicky nezávislé a nevyužívat podporu státu). Pracovní sféra představuje pro ženy také prostor pro seberealizaci, může být možností, jak uplatnit své zkušenosti a praxi ze země původu. Tyto aktivity mohou být přínosem pro majoritní společnost. „Hledám práci v kanceláři, chci pracovat v oboru, chci v této zemi přispět svými znalostmi, schopnostmi, chci být užitečná, ale podle mě toho nikdo nechce využít,“ píše ve svém deníku Anna. Emancipační charakter výdělečné činnosti zdůrazňuje také Aminat pocházející z Čečenska: „Já tu práci považuji za nejlepší způsob začlenění do společnosti zaprvé a za druhé peníze jako potvrzení své samostatnosti, své schopnosti jako ženy, své schopnosti stát na vlastních nohou.“

Další význam práce spatřují příchozí v možnosti navazovat nové kontakty, komunikovat v českém jazyce a prohlubovat své vazby s českou majoritou.

Strategie profesní mobility

Jak se vymanit z marginalizované pozice na trhu práce, překonat stávající překážky a najít práci? Jednou z cest, jak je uvedeno výše, je začít samostatně podnikat.

Při hledání zaměstnání si migranti/ky také uvědomují, že nezbytným předpokladem zvyšujícím šance získat pracovní místo, je další vzdělávání (v českém jazyce, v oboru nebo

rekvalifikace). Důvodem je pro mnohé migranty/ky problém s nostrifikací a nemožnost uplatnit původní vzdělání a praxi ze země původu v zemi jiné (například právnické vzdělání apod.).

Anna v posledních letech absolvovala několik rekvalifikačních kurzů a po celou dobu se vzdělává v českém jazyce. Chybí jí ale praxe, která je však pro ni nedostupná, najít zaměstnání se jí nedaří. „Dokonce mě napadlo zajít do nějaké firmy a domluvit se s ředitelem, aby mě přijal na praxi. Za učení bych zaplatila (manžel by mi samozřejmě pomohl). Kurz je dobrá věc, ale praxe je ještě lepší.“

Někteří migranti/ky využívají jako výhodu své jazykové a kulturní kompetence, uplatňují se v oborech, kde využívají svůj mateřský jazyk a původní profesi (například tlumočnictví, práce v organizacích krajanů apod.). Světlana, azylantka z Ruska, se v deníku svěřuje: „...celé léto jsem rozdávala letáky v centru Prahy a prodávala lístky na koncerty klasické hudby. Celý den jsem stála na nohou v jakémkoli počasí, a pak jsem ještě chodila domů pěšky, protože jsem musela šetřit i na cestování po městě... Na podzim jsem dostala místo pokojské v malém penzionu. Tam jsem při úklidu pokojů a umývání záchodů začala pociťovat záchvaty zoufalství. Ale právě v té době se objevil první papsek naděje. V jedněch ruských novinách jsem našla inzerát na místo novináře a vzpomněla jsem si na své druhé vzdělání. Půl roku jsem fakticky měla dvě zaměstnání. Od rána až do oběda jsem uklízela pokoje, a pak jsem do večera psala články a učila se pracovat s počítačem.“

Nezbytnou podmínkou pro úspěšné začlenění příchozích do nové společnosti, nejen na trh práce, je jejich informovanost a orientace v oblasti fungování legislativního, administrativního systému, stejně jako sociokulturního systému cílové společnosti. Aktérem integračního procesu jsou však také členové/ky majoritní společnosti, zástupci/kyně úřadů a zaměstnavatelé. Oboustranná informovanost je předpokladem ke vzájemnému porozumění, vede k odstranění předsudků a stereotypů, které jsou jednou z příčin diskriminačního jednání.

Literatura a zdroje dat:

Krchová, A., Víznerová, H. 2008. Diskriminace azylantů a azylantek v ČR z genderové perspektivy. Praha: Evropská kontaktní skupina v České republice.

Krchová, A., Víznerová, H. 2009. Deník migranta, deník migrantky. Praha: Evropská kontaktní skupina v České republice.

Na rovinu. 2007. Kvalitativní výzkum EKS (hloubkové rozhovory s 17 ženami migrantkami v období od června do září 2007)

Životy „těch druhých“ aneb osudy cizinek žijících v ČR. 2008. Praha: Evropská kontaktní skupina v České republice.

Publikace Evropské kontaktní skupiny jsou ke stažení na www.ekscr.cz v sekci Publikace.

[1] Citace z rozhovorů jsou pro lepší srozumitelnost převedeny do češtiny a stylisticky upraveny.

Hana Víznerová

hana.viznerova@ecqnet.cz

»

Ztráty a nálezy transnacionálního mateřství

Klíčová slova: gender, migrace, rodičovství, rodina

Každá společnost má genderové hranice vymezeny pomocí norem, které jsou monitorovány a potvrzovány každodenními praktikami. Existuje ale specifická skupina matek, která tyto normy (tak jak jsou ustavené v rámci většinové společnosti) nemůže ve své každodenní praxi naplňovat (Sotelo 2001). Jedná se o tzv. „transnacionální matky“ – matky, které kvůli ekonomické migraci opouštějí své vlastní děti a rodiny. Zatímco mužská pracovní migrace je nahlížena jako „důležitá pro finanční zajištění rodiny“, migrující ženy jsou zpravidla vnímány jako ty, které od svých rodin „utíkají“ (Parreñas 2001). Existence transnacionálního mateřství tak přináší nová měřítka kvality mateřství a významu rodiny.

Matky, které „opouštějí“ své děti

Na jedné straně transnacionální mateřství otevírá možnosti redefinice genderových rolí a strukturálních znevýhodnění, které se na ně vážou, na straně druhé může patriarchální tradice udržovat a neustále obnovovat. Jak ukazuje Parreñas (2001) na výzkumu filipínských pomocnic v domácnosti a jejich rodin, i když jsou ženy fyzicky vzdálené, musejí o svoje děti pečovat více než jejich otcové, protože ti odmítají být za výchovu zodpovědní. Na druhé straně ženy migrujících mužů, které zůstaly doma, praktikují „parodickou verzi intenzivního mateřství“, aby dohonily aktivity svých „vydělávajících“ manželů. Toto přetrvávání konvenčních genderových bariér není způsobeno jenom profesní specializací filipínských žen jako pomocnic v domácnosti, která jejich reprodukční roli jenom potvrzuje. Důležitý vliv má také společenské a kulturní odmítnutí instituce transnacionálních domácností. To potvrzuje výzkumem indických zdravotních sester ve Spojených Státech Amerických také George (2005), která

upozorňuje, že genderový řád vyvíjí odlišný tlak na muže a na ženy, které odchodem za prací nenaplnují kulturní očekávání. K formování obrazu a stigmatizaci „zlých matek“, které opouštějí své děti a činí z nich sociální sirotky, mohou negativně přispívat i média v zemích původu migrantek (Lutz a Palenga-Möllenberg 2009).

V případě ukrajinských transnacionálních matek pracujících v České republice se diskurz médií o opouštějících matkách reprodukuje i v každodenních situacích, zejména při krátkodobých návratech těchto žen domů, a to zejména prostřednictvím státních institucí jako jsou soudy, školy a zdravotnická zařízení (Ezzeddine 2009). Zasílání výdělků domů se pak pro tyto ženy stává materializovaným potvrzením role ekonomické živitelky rodiny – proto bývá transnacionální mateřství nazýváno také komoditním mateřstvím. Zejména dary zasílané dětem, například oblečení, mobilní telefony, hračky, počítače atd., plní kompenzační roli za absenci matek a symbolicky udržuje a obnovuje mateřský vztah. V mém výzkumu (Ezzeddine 2009) se objevil vzorec rostoucí komodifikace vztahů mezi matkami a jejich dětmi úměrně s délkou pobytu v zahraničí a s věkem dětí. Zasílání finančních příspěvků nebo darů tak může efektivně geograficky rozšiřovat nově definovanou genderovou moc v transnacionálním prostoru (Mahler a Pessar 2001). Specifickou formou investování zasílaných příspěvků je financování stavby domu na Ukrajině. Dům je migrantkami vnímán jako relativně bezpečná forma uložení zisku z migrace, i když tyto domy mnohokrát zůstávají neobydlené a mají příliš vysokou tržní cenu, a proto jsou na chudém ukrajinském venkově takřka neprodejná. Ve vyprávění ukrajinských transnacionálních žen stavba domu zaujala místo jakéhosi materializovaného symbolu, který pomáhá migrantkám vyrovnat se se situací, že jejich domov a rodina jsou daleko a ony musejí pracovat jako pomocnice v domácnosti nebo v jiných nekvalifikovaných profesích (dead-end jobs) a svou energii soustředit na péči o cizí (Ezzeddine 2009).

Elastické matky a jejich paralelní životy

Fyzické odloučení od dětí způsobuje transnacionálním matkám emocionální bolest, ale také může přinášet určitou míru osobní autonomie a svobody. Toto odloučení zůstává hlavním motivem biografii transnacionálních migrantek (Ezzeddine 2009). Vyrovnávání se s touto nelehkou situací může mít různé formy. Jednou z nich je pozitivní reformulace jejich životní situace. Pro ženy, se kterými jsem byla v průběhu výzkumu v kontaktu, znamenala individuální migrace emancipaci a nabytí nových schopností samostatného života. Významnou roli v rozhodnutí pokračovat v cirkulační migraci hraje také skutečnost, že migrantky zejména v prostředí velkoměsta přijaly nový životní styl, a v podstatě žijí život svobodných žen, s omezeními danými jejich ekonomickým statutem.

Migrace se pro ně tak může stát formou osvobozujícího procesu a vést k genderové rovnováze – tím jak zpochybňuje tradiční kognitivní představy o roli ženy, které ztrácejí v nové situaci svoji platnost (George 2005).

Roli absentujících matek musí ale v transnacionálních rodinách nahradit někdo jiný (Sotelo 2001). Náhradní péči o děti zastupují převážně ženské členky rodiny (jak nukleární tak rozšířené, které Sotelo ve španělštině označuje jako tzv. co-madrez (Sotelo 2001), a to dlouhodobě nebo i cirkulačně (o péči se pravidelně střídají různé členové rodiny). Výzkum ukrajinských transnacionálních matek ukázal, že právě transgenerační mateřství je efektivní strategií jak skloubit péči o děti a domácnost s prací v zahraničí. Mimo jiné i proto, že rodiče zkoumaných žen participovali na výchově svých vnoučat v rámci vztahů uvnitř rozšířených rodin v rurálním prostředí Ukrajiny již před migrací. Právě spolehlivost rodinné sítě doma na Ukrajině byla jedním z faktorů, které výrazně ovlivnily rozhodnutí žen individuálně migrovat za prací.

Ke specifickým situacím dochází v případě, že transnacionální matky v migraci pečují o cizí děti. Na jedné straně jsou denně vystavovány tlaku emočního typu práce (Hochschild 1983), na straně druhé pociťují negativně absenci každodenní interakce s vlastními dětmi. Podle Avila a Sotelo (1997), které tyto ženy nazývají „elastickými matkami“, prožívají transformaci lásky k cizím dětem, o které se jako pečovatelky v migraci samy starají.

Závěr

Separace mezi migrantkami a jejich rodinami není odtržena od ekonomické reality. Jak argumentuje Burawoy (1976), na migraci bychom neměli nahlížet jako na individuální rozhodnutí, ale měli bychom jí vnímat jako systém migrační pracovní síly. Ta je aktivně zdůrazňovaná přijímajícími státy skrze „struktury nátlaku“. Přijímající státy těží nejen z levné práce migrantů a migrantek, ale zejména z jejich minimalizovaných potřeb. Svými migračními politikami v podstatě podporují cirkulační individuální migraci v rodinách s nízkými příjmy, protože nemusí nést zodpovědnost za jejich reprodukci (Parreñas 2001).

Globalizace způsobuje, že tyto migrantky žijí paralelní životy (Parreñas 2001), kterými ale globalizaci jako takovou dále umocňují. Feministické myslitelky správně upozorňují na skutečnost, že izolacionistické, privátní mateřství je jenom jednou z historických a kulturních forem mateřství, na druhou stranu ale transnacionální mateřství podle mého názoru představuje jednu z nejproblematictějších současných forem mateřství.

Literatura:

Avila, E., Sotelo, P. H. 1997. „I 'm here, but I 'm there.“ The Meaning of Latina Transnational Motherhood.“ *Gender and Society* 11: 5: 548-571.

Burawoy, M. 1976. „The Functions and Reproduction of Migrant Labor: Comparative Material from Southern Africa and the United States.“ *American Journal of Sociology* 81: 5: 1050-1087.

Ezzeddine, P. 2009. *Reflexe genderu v migraci /nepublikovaný manuskript/*.

George, S. M. 2005. *When Woman Come First: Gender and Class in Transnational Migration*. Berkeley: University of California Press.

Hochschild, A. R. 1983. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.

Lutz, H., Palenga-Möllnbeck, E. 2009. „The 'care chain' concept under scrutiny.“ Příspěvek na konferenci *Care and Migration*, 23.-24.4.2009, Goethe University, Frankfurt nad Mohanem.

Mahler, S. J., Pessar, P. R. 2001. „Gendered Geographies of Power: Analyzing Gender Across Transnational Spaces.“ *Identities* 7: 4: 441-459.

Parreñas, R. S. 2001. *Children of Globalization: Woman, Migration, and Domestic Work*. Berkeley: University of California Press.

Sotelo, P. 2001. *Doméstica /Immigrant Woman Cleaning and Caring in the Shadow of Affluence*. Berkeley: University of California Press.

Petra Ezzeddine

luksik76@hotmail.com

»

Instituce služebné jako feministická dystonie [1]

Klíčová slova: gender, nerovnosti, rodina

Forma společenské dystopie rozvíjí určité motivy přítomné v současnosti a utváří obraz možné, ačkoliv ne nutně nejpravděpodobnější, budoucnosti. Dystopie (jako protiklad utopie) ukazuje společnost, jejíž občané jsou neskrývaně utlačováni politickým systémem. Dystopický román se tak pohybuje na pomezí společenské fikce a nelichotivého zrcadla nastaveného společenskému vývoji. Feministická dystopie se pak explicitně vztahuje k vyhocení patriarchálního útlaku žen, kritice konzervativních příbuzenských struktur, dominantní interpretace sexuality a reprezentace reprodukce. Útlak žen tak často nabírá podoby okleštění jejich společenské role na rozmnožování a starost o domácnost. Pro vnitřní reflexi a rekonstrukci feministické teorie může feministická dystopie sloužit jako vztažný bod v budoucnosti, společenský model nezamýšlených důsledků, na nichž mohlo mít

feministické hnutí částečně spoluvinu prostřednictvím přímé či nepřímé legitimizace různých politicko-ekonomických sil či přehlížením reprodukce útlaku marginalizovaných skupin ve jménu boje za práva a společenské postavení žen privilegované vrstvy. Síla feministické dystopie spočívá v extrémní prezentaci vzorců přítomných ve společnosti, které ve své krajní podobě zaměřují pozornost feministické teorie k latentním negativním prvkům současnosti.

Svémi romány se kanadská básnířka a prozaička Margaret Atwood zařadila po bok řady autorů a autorek společenských dystopií. Ve svém starším románu Příběh služebnice (v originále *The Handmaid's Tale*, 1985, česky 2008) se explicitně věnuje feministické tematice. Stejně jako v pozdějším románu Přežívá nejsmutnější (v originále *Oryx and Crake*, 2003, česky 2005) i v Příběhu služebnice Atwood volně líčí svoji dystopickou vizi jako důsledek ekologické katastrofy, genetické manipulace a souhry nárůstu konzervatismu a tržního fundamentalismu s logikou komodifikace všeho, co je součástí lidských životů. Společnost v Příběhu služebnice se potýká se ztrátou reprodukčních schopností velké části populace, která je řešena využíváním služebnic jako náhradních matek – instituce legitimizované vyhocením sociálních nerovností, rasistickou ideologií, křesťanským fundamentalismem a sociobiologickou interpretací genderových rolí. Klerofašistický režim Republiky Gileád a podřízení žen jsou zde mimo jiné udržovány propracovanou hierarchií mezi jednotlivými skupinami žen na základě příslušnosti ke společenské vrstvě a reprodukčních schopností (jedním z charakteristických rysů je osvobození některých vrstev od domácích prací či naopak biologicky zdůvodňovaná odpovědnost za práce v domácnosti, které jsou odděleny od úkolu prosté biologické reprodukce společnosti), v níž privilegia jedněch žen jsou podmíněna útlakem a disciplinací druhých a která znemožňuje vytvoření solidárních vazeb mezi ženami.

Atwood zde na jedné rovině kritizuje nárůst konzervatismu a důraz na tradiční genderové role, což vidí jako určující prvky západní společnosti konce 20. století, na druhé rovině je zde ovšem přítomná rovněž kritika rigidnosti současného feminismu, zejména strategické aliance radikálních amerických feministek s konzervativní pravíci ve snaze zakázat pornografii. Nepřímo lze ale její román číst i jako varování proti hegemoniálnímu feminismu reprodukcujícímu sociální, „rasovo“-etnické i geopolitické nerovnosti prostřednictvím tichého schvalování globálních nerovností a tržní logiky organizace mezilidských vztahů.

Pro současnou feministickou teorii je stále jednou z hlavních otázek v úsilí o genderově spravedlivější společnost zodpovědnost za sociální reprodukci, za péči o rodinu, o děti, o potřebné členy společnosti. Zároveň v současné době, kdy dochází k intenzivnějšímu propojení jednotlivých společností, řada feministických analýz poukazuje na propojení životního stylu

západních společností, konzumerismu a na půli cesty zastavené transformace genderové struktury společnosti s globálními nerovnostmi v kontextu transnacionalizace produkce a kapitálu.

V současných západních společnostech můžeme vidět jak rozšíření komerčního náhradního mateřství, kdy jsou ženy – často z rozvojových zemí – placeny za odnošení dítěte párům z bohatých západních zemí, tak rozšíření instituce služebné, kdy jsou ženy – často imigrantky z chudších a rozvojových zemí – najímány na vykonávání domácích prací či jako pečovatelky. Ve světle dystopické vize Margaret Atwood by měly tyto fenomény upoutat pozornost feministické teorie a vyvolat snahu o vnitřní reflexi historicky podmíněných nezamýšlených důsledků feministického úsilí za genderovou spravedlnost. Takového přesouvání reprodukčních aktivit a péče na v transnacionálním kontextu marginalizované skupiny žen je důsledkem složité souhry řady společenských faktorů: soukromým ziskem jako organizačním principem společnosti a postupující jednodimenzionální praxe, prosazováním tradičních hodnot nukleární rodiny a biologického rodičovství a ideologickou legitimizací sociálních, ekonomických a kulturních nerovností.

Současná feministická teorie musí do své argumentace zahrnout reflexi situace, kdy minorita světové populace žen vlastní více zdrojů než majorita světové populace mužů. Zároveň tato reflexe odkrývá souvislosti procesu emancipace žen v rozvinutých státech se situací žen z rozvojových zemí. Teoretické promyšlení feministické dystopie může v tomto kontextu nasměrovat pozornost na zdánlivě marginální fenomény, které ovšem v historicky specifické souhře s dalšími společenskými faktory mohou vést ke kooptaci a zneužití feministických argumentů ve prospěch zcela protikladných společenských tendencí. 21. století tak před feministické badatelky a aktivistky staví nové problémy, se kterými se musí feministické myšlení vypořádat, pokud chce udržet svůj původní emancipační potenciál.

[1] Autorka článek zpracovala za podpory evropského výzkumného projektu FEMCIT: Gendered Citizenship in Multicultural Europe: The Impact of Contemporary Women's Movement, 6. RP, č. 028746-2 (www.femcit.org).

[2] Atwood(ová), M. 2005. Přežívá nejsmutnější. Praha: Mladá fronta; Atwood(ová), M. 2008. Příběh služebnice. Praha: BB/art.

[3] Americká socioložka Arlie Hochschild mluví o „přerušené genderové revoluci“ (stalled gender revolution), při níž nedošlo k přerozdělení zodpovědnosti za výchovu dětí a domácí práce mezi muži a ženami a výchova dětí zůstala situována mimo sféru politična jako femininní a soukromá aktivita, viz Hochschild, A. R. 1989. *The Second Shift*. New York: Avon Books.

[4] Viz např. Ehrenreich, B, Hochschild, A. R. 2002. *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book; Hrubec, M. a kol. 2008. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia; Grewal, I., Kaplan, C. (eds.). 2002. *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transnational Feminist Practices*. Minneapolis: University of Minnesota Press; Jagger, A. M. 2005. „Saving Amina“: Global Justice for Women and Intercultural Dialogue.“ *Ethics and International Affairs*, Vol. 19, No. 3: 55–75; Fraser, N. 2009. „Feminism, Capitalism, and the Cunning of History.“ *New Left Review* 56: 97–117 (česky článek vyjde v *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 10, č. 2/2009).

Zuzana Uhde

zuzana.uhde@soc.cas.cz

« Vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., dne 1. 11.2009 » « Šéfredaktorka: Marta Kolářová » « Redakční rada: Daniel Čermák, Radka Dudová, Jana Chaloupková, Yana Leontiyeva, Pat Lyons, Petra Guasti, Natalie Simonová, Eva Mitchel, Petr Sunega, Iva Štohanzlová » « Technická redaktorka: Jana Slezáková » « Adresa: SOCIOweb, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax: +420 222 221 662, e-mail: socioweb@soc.cas.cz » « ISSN 1214-1720 »

« © Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha »